

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІБЛІЗМІВ ІЗ ТОПОНІМОМ *ВАВИЛОН*

У статті аналізується семантика та внутрішня форма біблізмів-онімів як фрагментів прецедентного тексту й семантична трансформація біблійних ремінісценцій із топонімом *Вавилон* (*вавилонська вежа, вавилонське стовпотворіння, Вавилон Великий*).

Ключові слова: топонім, символема, Вавилон, семантична трансформація, біблізм, фразема, фразеологізм.

В статье анализируется семантика и внутренняя форма библеизмов-онимов как фрагментов прецедентного текста и семантическая трансформация библейских реминисценций с топонимом *Вавилон* (*вавилонская башня, вавилонское столпотворение, Вавилон Великий*).

Ключевые слова: топоним, символема, Вавилон, семантическая трансформация, библеизм, фразема, фразеологизм.

The article is devoted to the analysis of the topical problem of semantics and internal form of biblicism-onyms as fragments of precedential text and semantic transformation of biblical allusions with toponym of Babylon (*Tower of Babel, Babylonian captivity, Babylon the Great*).

Keywords: toponym, symbolema, Babylon, semantic transformation, biblicism, phrasema, phraseological unit .

Релігія є суттєвою складовою життєдіяльності суспільства, усієї історії людства. Це величезний і складний пласт особливої людської діяльності – релігійних почуттів, думок, предметів, бажань, вчинків, взаємостосунків людей і соціальних інституцій. Невипадково у вимірах людини й соціуму неабияке місце посідають такі ознаки, як мова, етнічність та конфесійна приналежність. Ці виміри є основними чинниками, що формують своєрідність культури й ментальності нації.

У сучасному соціумі надзвичайно актуальною є проблема взаємозв'язків світського й релігійного як складових екзистенції, свідченням чого є посилення уваги до сакрального, збільшення наукових розвідок, присвячених біблійній тематиці. Наука знову звертається до Біблії як традиційного носія моральних максим. Книга Книг концептувала людину як складну, спроможну до пізнання добра і зла, істоту.

В українській лінгвістиці завжди приділяли увагу дослідженню як біблійних текстів, так і функціонуванню бібліїзмів у різних галузях мовленнєвої діяльності. На сьогодні значно посилюється інтерес до проблем фразеології. Формування фразеологічного фонду, внутрішня форма й умотивованість фразеологічних одиниць, їх системні відношення – це ті проблеми, які знаходять висвітлення в роботах вітчизняних дослідників. Фразеологічні одиниці розглядають як закодовані у відносно стійких за своєю структурою й семантикою мовних одиницях знання про світ і людину, яка мислить і пізнає його. Саме тому фразеологія приваблює все більше науковців. Зокрема, загальній характеристиці фразеологічного фонду української мови присвячені монографії, підручники та посібники Л. Авксентьева, Н. Бабич, П. Горецького, М. Демського, В. Калашника та ін. Питання етимології й становлення фразеологічних одиниць цікавили А. Івченка, Л. Коломієць, Ф. Медведєва, Л. Скрипник, В. Ужченка, О. Юрченка та ін. Зібранню й систематизації національної фразеології, практичній і теоретичній її розробці присвятили свої праці Н. Батюк, В. Білоноженко, А. Коваль, М. Коломієць, І. Олійник, М. Пилинська, В. Познанська, Е. Регушевський, Г. Удовиченко та ін. Студіюють питання мовностилістичних особливостей текстів українських перекладів Біблії О. Горбач, М. Демський, В. Державін, І. Лобачова та ін. Проте в лінгвоукраїністиці фразеологічні одиниці біблійного походження з ономастичним компонентом ще й досі є малодослідженими. Актуальність статті зумовлена аналізом семантики бібліїзмів з ономастичним компонентом як фрагментів прецедентного тексту, репрезентованого Біблією, якими послуговуються в мовленні індивіди, тенденцією щодо опису окремих лакун мовної картини світу та механізму їхнього впливу на ментальність українців як носіїв християнської культури.

Метою статті є аналіз семантичних процесів, що зумовлюють формування символічних значень біблійних фразем із топонімом *Вавилон*. Сформульована мета окреслює розв'язання таких завдань:

- 1) виокремити українські бібліїзми з топонімом *Вавилон*;
- 2) дослідити вплив семантики відтопонімічного прикметника на розкриття внутрішньої форми біблійних одиниць;
- 3) семантизувати біблійні фраземи і фразеологізми з компонентом-топонімом *Вавилон*.

Фразеологічні одиниці, крилаті вислови, стійкі метафори й окремі слова-символи (символеми) є лаконічними формулюваннями

ідей та уявлень про довкілля, що виникають у людській свідомості. Ці одиниці мови конденсують складні образи й викликають у свідомості людини низку асоціацій, тому вони є важливим джерелом відомостей про національну культуру.

Завдяки змістовому багатству й високим естетичним цінностям Писання чимало біблійних висловів легко відтворюється в умовах іншого контексту зворотами й метафорами, які в лінгвістичній літературі номінують бібліїзмами. Бібліїзм – це конотована одиниця культурно-національної картини світу. За визначенням В. Маслової, культурна конотація – це інтерпретація денотативного чи образно-мотивованого аспектів значення в категоріях культури [3, с. 12]. Конотовані одиниці здатні не лише створювати, а й утримувати «глибинний зміст», що перебуває у складних відношеннях із семантикою слова, закріплювати його в мові. Така лінгвокультурологічна одиниця створена поєднанням елементів трьох семіотичних систем: мови, яка моделює форму цієї одиниці, релігії, що наповнює її «прихованими» смислами, і національної культури, яка надає біблійним онімам національно зумовленого значення. Отже, у бібліїзмах виникає культурно-маркована конотація як результат інтерпретації асоціативно-образного підґрунтя завдяки співвіднесенню його з основними концептами, закладеними в єдиному культурному тексті – Біблії. Мова Святого Письма – це не лише система знаків, її потрібно кваліфікувати як ієрархією символів, універсальних для всіх національних культур різних історичних епох.

І хоча мови є різними системами лінгвального кодування, «різними системами культурного кодування, різними способами та напрямками сенсоутворення та організації, різними системами «сегментування» та осмислення світу» [1, с. 11], прагматично універсальна система символів і є абеткою метамови, якою написана Біблія. Універсалії культури, на думку В. Стьопіна, виконують такі функції: «по-перше, вони забезпечують своєрідну квантифікацію й сортування багатоманітного, історично нестійкого досвіду. По-друге, універсалії культури є підґрунтям людської свідомості, їх значення умотивовують категорійні парадигми свідомості в кожному окрему історичну епоху. По-третє, взаємозв'язок універсалій утворює узагальнену картину світу людини, тобто те, що називають світосприйняттям певної епохи» [4, с. 43]. Одним із прикладів таких універсалій є фраземи біблійної етимології з ономастичним компонентом.

Бібліїзми з первинними текстовими ремінісценціями мають властивість не лише словесно виражати, а й нагадувати образ і ситуацію із Священного Писання, хоча властивість фразеологізмів виявляють тільки деякі з них. Саме тому чимало бібліїзмів, різнопланових за своєю структурою, не ввійшли до складу фразеологічних збірок і словників, тим самим виключаючи можливість їх вивчення в межах фразеологічної системи мови. Кількість бібліїзмів, наявних у фразеологічних словниках, зовсім незначна.

Семантика біблійних фразеологізмів висвітлює морально-дидактичні та морально-етичні норми, що пов'язано, насамперед, з релігійністю самої Біблії та її віровчення, підґрунтям яких є протиставлення понять добра і зла, вони проповідують добро в усіх його іпостасях. Будь-який бібліїзм позитивно чи негативно конотований.

Власні назви як складові фразеологічних одиниць є динамічною єдністю лінгвістичного змісту національно-культурного тла. Онім у таких фразеологізмах впливає на семантичну спеціалізацію стійкого вислову. Особливе ускладнення мають фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом, запозиченим із Біблії, оскільки це джерело стало прототекстом, «текстом текстів» репрезентованих ідей, образів, мотивів, що формують концептосферу Писання. Біблійні Книги є гіпертекстом прецедентних феноменів, а прецедентні топоніми біблійного походження є особливою групою онімів, специфіка семантики концептуалізації яких визначає їх мовний потенціал.

Біблійний топонім – прецедентне ім'я, яке розуміють як індивідуальну назву, пов'язану з певною ситуацією, простором і часом. Сама прецедентність ґрунтується на спільності фонових знань мовців. Оперуючи прецедентними фактами, потрібно зважати на комунікативну перспективу висловлення, адже якщо для реципієнта весь текст чи певна власна назва не є прецедентними, то виникає мінус-ефект такої комунікації. Як зазначає В. Красних, прецедентне ім'я має складну структуру, «ядро якої утворюють його диференційні ознаки, апеляції до яких найбільш частотні, а периферію – атрибути» [2, с. 218]. Дослідниця констатує, що прецедентне ім'я може функціонувати чи як власна назва, маніфестуючи безпосередньо денотат, і тоді диференційні ознаки імені є нерелевантними; чи як «складний знак», наділений, крім звичайних значень, деяким інваріантом сприйняття за іменем «предмета».

Тоді маємо апеляцію до диференційних ознак прецедентного імені, що утворює ядро інваріанта його сприйняття» [2, с. 202].

Аналіз структури символічного бібліїзму потрібно починати з дослідження його внутрішньої форми, котру можна з'ясувати лише за допомогою історичних та етимологічних екскурсів, студіювання засад юдаїзму й християнства. Виокремлення з образу символічних елементів надає можливість його пояснення, інтерпретації, експлікації. У бібліїзмів із топонімічним компонентом більше шансів зберегти «генетичну пам'ять» про своє коріння, ніж у фраземах без власних назв. Особливістю структури таких номенів є їхнє значення, ускладнене певним семантичним забарвленням.

Символема *Вавилон* належить до особливого пласту експресивно-забарвленої лексики. Топонім не викликає саму емоцію, але її відображає компонент, здатний збуджувати емоційне сприйняття реципієнта. Наявність повторюваного відтопонімічного прикметника у низці бібліїзмів сприяє виокремленню в нього узагальненого значення у функції інтенсифікатора іменного компонента. Специфіка фразеологізації бібліїзмів *вавилонська вежа*, *вавилонське стовпотворіння*, *вавилонський полон*, *плач на ріках Вавилону*, *Вавилон Великий*, *вавилонська блудниця (розпусниця)* зумовлена характерним символічним значенням біблійного топоніма, який має фонові особливості.

За контекстом Біблії негативну семантику лексеми *Вавилон* створюють конотації. У Святому Письмі *Вавилон* неодноразово постає як один із наскрізних символів світу зла й безбожності.

Семантичну характеристику номена *Вавилон* подано в Сучасному тлумачному словнику: «Вавилон (а) [семіт. Βαβυλών – брама Господня]. Найдавніше місто Месопотамії, у XIX–VI ст. до н. е. було столицею Вавилонії» [5, с. 79].

Вавилонська вежа, *вавилонське стовпотворіння* – це два вислови про Давній Вавилон, поєднані в канонічному тексті Біблії в одну оповідь (Буття 11: 1–9). Обидва сюжети марковані образом великого (але недобудованого) цегляного міста та вежі. «Логічний» денотат цього топоніма мав певний вплив на формування семантики фразеологізму *вавилонська вежа* – «справа, яка ніколи не буде повністю завершеною» [6, с. 18]. Біблійний переказ про причини виникнення багатьох мов сприяв формуванню символічного значення топоніма Вавилон, який, за народною етимологією, набув нового денотата «змішання», що повністю

узгоджується із сприйняттям уривка Книги Буття 11: 9, де конкретизовано подію будівництва Німродом Вавилону та спорудження Вавилонської вежі – утілення людської погорди та самовпевненості, язичницького поклоніння небесним світилам.

Номінацію *вавилонське стовпотворіння* конотовано ядерною семою 'безглузда штовханина, безладдя'. Лексикографічну паспортизацію цього біблійного фразеологізму в кодифікаційній практиці покваліфіковано як «повне безладдя, гармидер, нестримний галас, метушня» [15, с. 863]; «збіговисько, шум, безладдя» [14, с. 18]; «про велике стовпище людей, де панує хаос та безладдя» [13, с. 79].

Отже, попри загальний негативний контекст особи Німрода та нащадків Хама (одного із синів Ноя), номен Вавилон у біблійному фразеологізмі ще немає негативної конотації. Обурений такою зухвалістю та прагненням людей до ідолопоклоніння, Бог «змішав їхні мови» (Буття 11: 7) і «розпорошив по поверхні землі» (Буття 11: 8). Типові алюзії мають певну сталу структуру й лексичний склад, вони найбільш схильні до фразеологізації, специфіку якої зумовлено процесом переходу власної назви, як складової звороту, у вторинний стан імені-символу, яке є проміжною ланкою між власне ономастичною й апелютивною лексикою. Обидва біблійні фразеологізми *вавилонська вежа* й *вавилонське стовпотворіння* мають спільну внутрішню форму й символізують людську погорду та самовпевненість, є символами відступництва від Бога.

Потенційно будь-який відомий біблійний онім конотований, маркований. Він може функціонувати як okazіональний апелютив, який зберігає безпосередній зв'язок із джерелом. У сучасній українській мові спостерігаємо семантичну трансформацію окреслених біблійних фразеологізмів, які при тотожній внутрішній формі маніфестують різні значення: *вавилонська вежа* – невирішена справа; *вавилонське стовпотворіння* – дуже шумно, хаос.

У Книзі Даниїла символема *Вавилон* уже набуває чітко окресленої негативної конотації, а саме: «приреченість, фатальність, Божа кара». А бібліїзм *вавилонський полон* сприймаємо як символ втрати національно-релігійної ідентичності, Божого покарання іудеїв за зраду своєму Господу, за релігійну розпусту з фальшивими богами.

Символема *Вавилон* створює винятково емоційний дискурс у Книгах Ісаї та Єремії, вона є наскрізною в описах Божого суду й кар, що паде на безбожний світ (Ісаї 13: 11, 19; Ісаї 47; Єремії 50: 5).

Це символічне місто гріха й розпусти, жрецтва й аморальності, прообраз світової фальшивої релігійної імперії. Особливість фразеологізації цього бібліїзму зумовлено наявністю певного символічного значення топоніма, сформованого контекстом Писання. Сучасний тлумачний словник української мови кваліфікує цю фразеологічну одиницю як «*кара вавилонська* (синонім до *кара божжа, господня*). *Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, здивування*» [7, с. 364]». Отже, вона зазнала часткової семантичної нівеляції.

Біблійна ремінісценція *вавилонський плач* (*плач на ріках Вавилонських*) є результатом переосмислення її конкретного значення, маркованого подіями, висвітленими у Псалмі 136: 1, у якому йдеться про тугу іудеїв, які перебували у вавилонському полоні й із риданнями згадували рідний Єрусалим («*Місто Миру*»), де панував досконалий мир і повна гармонія, а через відступництво його мешканців став «*убогою вдовою*», що втратила все у своєму житті. Спрямованість гіперболічного переосмислення цього бібліїзму зумовлена, насамперед, змістом самого Псалма, у якому передано надзвичайно сильні почуття, викликані принизливим та тяжким становищем депортованих іудеїв. У переносному значенні біблійна фразема *плач на ріках вавилонських* – це туга, жаль за чимось безнадійно втраченим.

Політичні імперії з'являлися й зникали, а вавилонська релігія продовжувала існувати, вона набувала різних форм і переросла в сучасну «*потвору*», в Об'явленні названу «*великою розпусницею на ім'я Вавилон Великий*».

«Логічний» денотат Вавилон («змішання») досягає свого символічного апогею в Об'явленні св. Івана Богослова, де автор синтезує ідеї й образи та акцентує на апокаліптичній картині *Вавилон Великого* як метафізичної сутності світової влади зла. В Об'явленні 17–18 спостерігаємо актуалізацію семи 'розпусниця' щодо *Вавилон Великого*. Ця розпусниця є жінкою з написом на чолі «*Вавилон Великий, – мати розпусти й гідоти землі*» (Об'явлення 17: 5), її названо «*великою столицею, яка панує над царями земними*» (Об'явлення 17: 8), тобто вона символізує релігійну світову імперію, що своїм ворожбитством зводить усі народи (Об'явлення 18: 23). Оскільки всі форми ворожбитства походять від демонів, зрозуміло, чому Вавилон Великий номіновано в Біблії «*сховищем демонів*» (Об'явлення 18: 2; Повтор Закону 18: 10–12). Вочевидь, ця блудниця, «*п'яна від крові Святих і від крові мучеників*

Исусових» (Об'явлення 17: 6), є світовою імперією фальшивої релігії. Її походження з містерій Вавилону зумовлене тим, що світові релігії засвоїли деякі вавилонські доктрини й обряди.

Вавилон Великий символізує духовну пустку (Об'явлення 18: 2): присутність нечистих птахів у його руїнах і тяжке, отруйне повітря репрезентує духовно мертвий стан, тому він приречений стати буквальною пустелею, а «*вавилонську розпусницю*» за духовний перелюб «огнем її спалять» (Об'явлення 17: 15, 16). Архетип вогню в Біблії символізує повне знищення без права на відродження.

Бібліїзми *Вавилон Великий*, *вавилонська блудниця* (*розпусниця*) є номінацією однієї символеми, оскільки її конотовано однією семою 'фальшива світова релігія', яка символізує деструкцію морально-духовних орієнтирів людства.

Носієві української мови без достатніх знань Біблії не зрозуміле значення словообразу *вавилонська блудниця*, його семантика перекривається негативною конотацією номена *блудниця* і зазнає семантичної трансформації. Цей образ досить часто розуміють буквально і застосовують відповідно до жінки легкої поведінки, чия порочність набула надзвичайних «історичних масштабів».

Отже, у всіх окреслених бібліїзмах топонім Вавилон є ядром таких фразем, у яких внутрішня форма є експресивно насиченою, має семантичну глибину, філософську ємність та дидактичну спрямованість. Ці важливі чинники стимулюють процес фразеологізації багатьох протофразеологічних висловів як одиниць загального паремійного фонду української мови, що самостійно функціонує поза біблійним контекстом. Образність цих фразем зумовлена тим, що топонім стає символом, який конотує загальні іменники й концентрує зміст біблійних сюжетів і символічно репрезентує якості, властивості, ситуації, позначені другим компонентом. Топонім сприяє консервації «генетичної» пам'яті фразеологічної одиниці чи бібліїзму, полегшуючи процес співвіднесення фразем з текстом Писання. Завдяки наявності біблійного топоніма такі одиниці легко декодуються й у сучасній українській мові складають чітко окреслену групу, утворюючи замкнену мікроструктуру фразеологічної системи. Особливість власних назв Книги Книг полягає в тому, що вони вже є символами й маркерами певних подій, тому такі оніми є унікальним явищем. Кожна біблійна онімна символема є полюсно конотованою (маніфестує концепти добро – зло, духовна чистота – аморальність, Бог – Сатана, життя – смерть).

Подібність прецедентних онімів і фразеологічних одиниць з топонімом Вавилон у тому, що для них суттєвим є стійкий лексичний склад, образне переосмислення, відтворюваність у мові в незмінній формі. Метафоризація прецедентних біблійних імен призводить до часткової чи повної фразеологізації, тобто спрацьовує механізм асоціативного переосмислення топоніма та його образу. Новоутворена семантична структура подібних фразем на-самперед залежить від екстралінгвістичних чинників, ніж від значення окремого слова.

Отже, фраземи, прототипи яких у Біблії мають пряме значення, а переносного набули пізніше, поповнили загальнономовний узус як результат переосмислення вільних словосполучень Писання. Семантика таких протофразеологічних бібліїзмів є відмінною від тієї, яку вони маніфестують поза текстом-донором. Часто семантична трансформація є наслідком переосмислення їхнього конкретного значення в узагальнене й інакомовне. У мові закріплюються й фразеологізуються саме ті образні вислови, які асоціюються з культурно-національними еталонами та стереотипами. Вони потребують подальшого системного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Кісь Р.** Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
2. **Красных В. В.** «Свой» среди «чужих»: миф или реальность / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
3. **Маслова В. А.** Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
4. **Стёпин В. С.** Философская антропология и философия науки / В. С. Стёпин. – М.: Высшая школа, 1992. – 191 с.
5. **Сучасний** тлумачний словник української мови: 60000 слів / [за заг. ред. В. В. Дубічинського]. – Х.: Школа, 2006. – 832 с.
6. **Українсько-російський і російсько-український** фразеологічний тлумачний словник [уклад. І. С. Олійник, М. М. Сидоренко]. – К.: Рад. школа, 1991. – 400 с.
7. **Фразеологічний** словник української мови: в 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – [2-е вид.]. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.

Надійшла до редколегії 18.02.2013